

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

10 (2) 2023

<https://doi.org/10.46868/atdd.2023.283>

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi |Received : 28.03.2023

Kabul tarihi |Accepted: 15.04.2023

Yayın tarihi |Published : 25.04.2023

Ayşe Ersay Yüksel

<https://orcid.org/0000-0002-0314-6182>

Associate professor, Associate Professor, Ankara University Faculty of Theology, Department of History of Turkish-Islamic Arts, Turkey- ayseersay@hotmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Ersay Yüksel, A. (2023). Safevi Seramiklerine Dair Bir Koleksiyon: Tebriz Azerbaycan Müzesi'ndeki Erdebil Seramikleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (2), 137-162

Safevi Seramiklerine Dair Bir Koleksiyon: Tebriz Azerbaycan Müzesi'ndeki Erdebil Seramikleri*

Öz

Safeviler (1501-1736) hem mimaride hem de el sanatlarında ortaya koydukları eserlerle sanatsal etkileşime olan katkıları ve yarattıkları üslupların zenginliği ile İslam tarihinde öne çıkan devletler arasındadır. Bilhassa bu dönemde görülen seramik sanatında yenilikler İran seramik sanatında yeni bir evrenin kapısını açmıştır. Bu makalede Safevi seramikleri arasında büyük yer tutan mavi-beyaz, renkli sır ve seladonlardan oluşan bir grup eserin yer aldığı Tebriz Azerbaycan Müzesi koleksiyonunda yer alan Erdebil Şeyh Saftiyüddin Dergâhı Çinihânesi kökenli seramik eserler tanıtılmıştır. Çin ve Timurlu etkisini taşıyan tabak, kâse, küp ve gülabdan gibi çeşitli formlardaki otuz civarında eserden oluşan bu özgün koleksiyon dönemin seramik sanatına dair zengin örnekler sunar. Tebriz Okulu olarak adlandırılan sanat ekolünün önemli örnekleri olan mavi-beyaz seramikler başta olmak üzere dönemin özelliklerini yansıtan seramikler sade bitkisel süslemeler ve yalın hayvan figürlerinden oluşan kompozisyonları ile dikkati çeker. Bu seramiklerin çoğunda Safevilerin sanat himayesini yansıtan kayıtlar olarak değerlendirilebilecek Şah Abbas vakfiyesine ait kitabeler vardır. Bu bağlamda makalede Tebriz Azerbaycan Müzesi'ndeki Erdebil kökenli Safevi devri seramikleri Tebriz Okulu ile ilişkilendirilerek, teknik, renk, desen ve üslup açısından değerlendirilmiştir.

---

*2019 yılında bu makalenin de konusunu kapsayan araştırmalarım için bulunduğum Tebriz İslam Sanatları Üniversitesi'nde rektör yardımcısı olan Prof. Dr. Mehdi Muhammedzade'ye ve Tebriz Azerbaycan Müzesi'nde araştırma yaptığım sırada yardımlarını gördüğüm Müze Müdiresi Fateme Asle Sarirai'ye teşekkürlerimi sunarım.

Anahtar kelimeler: Safevi seramikleri, Tebriz üslubu, Erdebil Şeyh Safiyüddin Dergâhı ve Türbesi, Çinhâne, Sanat himayesi

A Special Collection of Safavid Ceramics: Ceramics of Ardabil Origin in Tabriz Azerbaijan Museum

Abstract

The Safavids (1501-1736) are among the prominent states in the history of Islam with their contributions to artistic interaction with the works they produced in both architecture and handicrafts, and the richness of the styles they created. The innovations seen in this period, especially in ceramic art, opened the door to a new phase in Iranian ceramic art. In this article, we introduced ceramic works, originating from the Ardabil Sheikh Safi al-Din Lodge (Khanegah) Chini Khaneh (House of Chinaware) in the Tabriz Azerbaijan Museum collection, in which includes a group of works consisting of blue and white, colored glaze and celadon which have a great place among Safavid ceramics. This original collection, which consists of around thirty works in various forms such as plates, bowls, jars (cubes) and rosettes bearing Chinese and Timurid influences, presents rich examples of the ceramic art of the period. The collection, reflecting characteristics of the period, especially these blue and white ceramics, which are important examples of the art school called "Tabriz School" in the field of tile-ceramic, draws attention with compositions created by its simple floral ornaments and by simple animal figures. In most of these ceramics, there are inscriptions belonging to the waqfiyya (endowment charter) of Shah Abbas I., which can be considered as records reflecting the artistic patronage of the Safavids. In this context, in this article, the Safavid period ceramics of Ardabil origin in Tabriz Azerbaijan Museum were associated with the Tabriz School and evaluated in terms of technique, color, pattern and style.

Keywords: *Safavid ceramics, Tabriz style, Ardabil, Sheikh Safi Al-Din Lodge (Khanegah) and Shrine, Chini Khaneh (House of Chinaware), patronage of art*

Giriş

Şah İsmail tarafından 1501'de kurulan ve 1736 yıllarına kadar bugünkü İran, Azerbaycan, Ermenistan, Irak, Afganistan, Türkmenistan ve Türkiye'nin doğu kesiminde hâkim olan Safevîlerin sanatı İran sanatı kadar İslâm sanat tarihinde de çok önemli bir merhaleyi oluşturur. İslam tarihinin uzun ömürlü ve merkezi idareyi esas alan imparatorluklardan sayılan Safevîlere ait gerek mimaride gerekse küçük sanat eserlerindeki gösterişli örnekler, meydana getirildikleri çevrenin zenginliğini ve gücünü aksettirmektedir. Bunda sanatçıları koruyan ve sanat faaliyetlerinin gelişimine önem veren Safevî şahlarının rolü

büyüktür. Timurlular döneminde olduğu gibi Safevi şahları da saray atölyesi (kitabhane) çatısı altında hizmet eden ve özgün bir üslupla çeşitli eserler ortaya koyan bir dizi sanatkarın elinden çıkan pek çok sanat eseri ve mimari yapının ortaya konmasını sağladılar. Söz konusu kültür ve sanatı himaye ve banilik geleneğinin Safeviler'e aktarılmasında, eskiden Timuri saraylarında çalışmış olan bürokratların Safevi şahlarının hizmetine girmesinin ve 1510'larda ele geçirilen Herat ve Tebriz gibi Timurlu saraylarına ev sahipliği yapmış şehirlerin mimari ve kültürel mirasına şahit olunmasının etkisi büyüktür. Safevi Devleti'nin ilk şahı olan Şah İsmail, Horasan'daki eski Timurlu şehirlerinin yanı sıra, İsfahan, Şiraz ve Bağdat da dahil olmak üzere pek çok kültür merkezinden gelen pek çok sanatkara ev sahipliği yapan, onları destekleyen saray okulu olan kitabhanenin bizzat sahibi ve hamisiydi (Gürkan Anar, 2017).

Şah Abbas döneminde İsfahan, özellikle ülkenin başşehri olduktan sonra adeta Safevî sanatının ve kültürünün merkezi haline gelmiştir. Bu dönem boyunca İran'ın yabancılarla ilişkilerinin artması ve derinleşmesi sanat faaliyetlerine önemli desteklerin sağlanmasına imkân vermiş, böylece ihtişamlı eserler ortaya çıkmıştır. Safevîlerin sanat anlayışı onların döneminde ve ardılları boyunca diğer ülkeler üzerinde de etki yapmış, Osmanlı saray çerçevesinde minyatür ustası ve nakkaşlar başta olmak üzere İranlı sanatçılara gösterilen ilgi Hindistan'da Bâbürlülere kadar ulaşmıştır.

Kendi içinde birkaç devre ayrılan Safevî sanatında başlangıç dönemini oluşturan Şah İsmâil zamanına (1501-1524) ait örnekler son derece azdır. Bundan sonraki Şah I. Tahmasb döneminde (1524-1576) özellikle minyatür ve hat sanatında ulaşılan seviye ve başarı Safevî sanatının zirvelerinden birini yansıtmaktadır. Şah Tahmasb'ın akabindeki şahlar devrinde ekonomik sorunlar ve siyasî karışıklıklar sebebiyle daha sınırlı ölçülerde kalmak zorunda olan sanat ve mimari alanındaki üretim Şah I. Abbas'ın tahta çıkmasıyla başlayan yeni dönemde (1587-1629) ciddi gelişme sahne olmuştur. Şah Abbas'tan sonraki şahlar devrinde tesis edilen bu rafine sanat anlayışı kısmen devam etmekle beraber zamanın da etkisi ile özellikle 17. yüzyılın sonlarına doğru Avrupaî tesirlerin altındaki sanat zevki kendisini önemli ölçüde hissettirmiştir.

1.Safeviler Döneminde Seramik Sanatı

Safeviler döneminde seramik ve çini sanatındaki asıl atılım diğer sanat alanları ile paralel şekilde Şah Abbas döneminde (1587-1629) izlenmektedir. Hatta Safevi dönemi seramik sanatı İran seramik sanatında yeni dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde Çin porselenleri ile bağlı olduğu düşünülen mavi-beyaz ve renkli sıraltı seramikler başta olmak

üzere değişik üslupta eserler meydana getirilmiş, Isfahan, Meşhed ve Kirman gibi şehirlerde seramik atölyeleri açılmıştır (Golombek, 2003).

Temel kaynaklarda Safevi seramikleri tarih, üslup, motif, renk, teknik ve devirler açısından kategorize edilmiştir. Robert Charleston, Safevi Dönemi seramiklerini Kubachi, lüster, çok renkli, tek renkli ve Gombroon seramikleri olmak üzere bulunuş yerlerine ve teknik özelliklerine göre toplamda beş sınıfta incelemiştir. Başka bir araştırmacı Arthur Lane, polikrom, monokrom, mavi-beyaz ve lüster örnekler ana başlıkları altında Kubachi, Kirman, Meşhed, Yezd, imitasyon Kirman üretimleri ve Çin porselen taklitleri gibi üretim merkezleri adıyla eserleri gruplandırmıştır. Bununla birlikte Friedrich Sarre ve Bernard Rackham, Safevi seramiklerini arkeolojik bölgeler kapsamında değerlendirirken 1874-1876 yılları arasında Victoria and Albert Museum'a getirilen zengin bir Safevi seramik koleksiyonu, Robert Murdoch Smith ve Monsieur Richard tarafından özel bir sınıflama ile yorumlamıştır (Ölçer, 2018 ; Golombek, 2014). Safevi seramikleri literatürde, çoğunlukla 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Çin porselenlerinin etkisinde kalmış, 17. yüzyıldan sonra mavi-beyaz örneklere siyah kontur çizgilerini veya farklı renkleri ekleyerek kendi üsluplarını yaratmış bulunan, İran coğrafyasında yüzyıllardır kullanılan eski tekniklerin yeniden uyguladığı nitelikli üretimler olarak değerlendirilir (Ölçer, 2018). 16-18. yüzyıllar arasına bakıldığında, yüzyılın başında renksiz şeffaf sır altına mavi boyayla bezenen seramikler, 17. yüzyılda birden fazla tekniğin bir arada kullanıldığı mavi-beyaz seramiklere dönüşür. Bunlar arasında yeşil, sarı ve kırmızı gibi renklerin eklendiği mavi-beyazlar ve ince kazıma tekniği ile kullanılan mavi-beyazlar bulunmaktadır. Mavi-beyaz seramikler ile başlayan sıraltı çok renkli, tek renk sırlı seramikler ve seladonları da kapsayan bu eserler Safevilerin ilgisini çekmiştir. Bunun üzerine Safeviler 15. ve 16. yüzyıllarda çeşitli merkezlerde kendilerinden önce var olan kültür birikimlerinden faydalanarak yerli ve yabancı seramik üsluplarının birleştirilerek özgün tasarımlarla bu türden seramikleri yeniden üretmişlerdir.

1.1.Mavi-Beyaz Üretimin Başlangıcı; Tang, Song ve Yuan Hanedanlıkları

Tang Hanedanlığı (MS. 618–906) boyunca Çin'in değişik bölgelerinde üretilen çömlek ve seramikler Song Hanedanlığından (960–1279) itibaren ustalık ve çeşitlilik kazanmıştır. Erken 14. yüzyılda üretilmeye başlanan mavi-beyazlar, o dönemde hemen hemen bütün dünyada en çok aranan değerli ürünlerden biri haline gelmiştir. Liu Xinyuan, mavi-beyaz seramiklerin üretimlerinin 1328 civarında başladığını ortaya koymuş ve Jingdezhen mavi-beyazının aslında bir imparatorluk ürünü olarak doğduğunu belirtmiştir. Benzer üslupta daha

sıradan mavi-beyaz ürünler, Jingdezhen’de 14. yy. ortalarında, Çin dışındaki daha küçük hükümdarlara tanıtım amacıyla üretilmiştir. Yuan döneminde (1279–1368), Moğol hükümdarları hem kendileri için hem de ticari bir girişim olarak çömlek endüstrisini desteklemişler, bu dönemde Çin’e kobaltı tanıtan İranlı tüccarlar sayesinde seramiklerin renklerinde yeni bir aşamaya geçilmiştir (Koçak, 2009; Wood, 1999).

Yuan dönemi mavi-beyaz ürünlerinde görülen Çin süsleme geleneğinden alınan bezemeler son derece geniş bir yelpaze oluşturur. Büyük tabaklarda, çanaklarda ve vazolarda görülen zengin bitki ve hayvan resimlerinin kökeni, o dönemin yayımlanmış çeşitli tıp kitapları, bitki kökenli eczacılık kitapları ve resimli ansiklopedilerine götürülür. Geometrik desenlerde ise Yakın ve Orta Doğu motiflerinden ilham alınmıştır. Çin’de tapınaklarda ve gömetlerde ayrıca Güneydoğu Asya’da bu şekilde resmedilmiş, Jingdezhen’de üretilen mavi-beyaz porselenler bulunsa da Yuan Hanedanlığı ürünlerinin çoğu aslında ihraç edilmiştir.

Ming Hanedanlığı (1368-1644) döneminde önemli bir gelişme olarak Ming imparatoru Hongwu, 1369’da Zhuhan’daki İmparatorluk Porselen Fabrikasını kurarak mavi beyaz seramikler başta olmak üzere seramik üretimini merkezileştirilir. Fabrika Ming ve ardılı Qing Hanedanlıkları (1644-1911) boyunca sarayın ihtiyaçlarını karşılayan özel bir imparatorluk atölyesi olmuştur.

1.2. Safevi Dönemi Mavi-Beyaz Seramiklerinin Kaynağı Üzerine

Safevi Dönemi mavi-beyaz seramiklerinin kaynağı üzerine genelde iki görüş öne sürülür. Bunlardan ilkinde göre İran’daki seramik ustaları, kendi üsluplarının yanı sıra yeni üretim tekniklerini, form ve süsleme dekorlarını –özellikle mavi-beyaz seramik üretiminde– seramik sanatının ilerlediği merkezlerin en önemlisi olan Çin’den almıştır. İran ve çevresinde Safeviler’den önce mavi-beyaz seramik üretiminde ilk olarak, 9 ve 11. yüzyıl arasını kapsayan, Çin’den ihraç edilen Tang Dönemi beyaz porselenleri ve stoneware olarak adlandırılan seramiklerden etkilenen üretimler gelmektedir. İkinci olarak 12 ve 14. yüzyıl arasını kapsayan Song Dönemi beyaz seramiklerinden etkilenilen üretimler ve son olarak Safeviler ile 16 ve 19. yüzyılları kapsayan Çin’in Ming Dönemi mavi-beyaz seramiklerinden etkilenilen üretimler yapılmıştır.

Çin etkilerinin ilk yüzyılda bu kadar yoğun olmasının sebebi, Çin’le yapılan ticari alışverişlerde bu bölgeye getirilen ve yerel atölyelerde benzerlerinin üretilmesini sağlayan Çin seramikleridir. Çin’den Orta Asya hattında batıya uzanan, İpek Yolu’nun güzergahında yer alan

Tebriz, mavi-beyaz porselenlerin ilk etkilerini taşıyan önemli bir sanat merkezi olmuştur. Bazı araştırmacılar ise İran'da mavi-beyaz seramiklerin ilk olarak 13. yüzyıl Moğol Dönemi'nde Kaşan'da yapılmaya başlandığını iddia eder. Moğollar aracılığıyla Çin'e ihraç edilen bu gruptaki seramikler, Çin'de bulunan ustalarla farklı üsluplarda bezenmiş ve daha lüks üretimlere dönüşmüştür. Çinliler mavi-beyaz seramiklerini 14. yüzyıldan itibaren Yakın ve Orta Doğu ile Afrika ve Avrupa'ya ihraç etmişlerdir. Bu dönemde Safevilerin kendi üsluplarını yansıtan mavi-beyazlarının yerini Çin seramiklerinin çok benzerleri almıştır. Safeviler Çin motiflerinin yanı sıra sahte Çin atölyesi veya usta işaretleriyle sayısız seramik üretmiş ve bunları Mısır, Suriye ve Doğu Afrika'ya ihraç etmiştir (Ölçer, 2018).

Bir başka grup araştırmacı ise mavi-beyaz seramiklerin İran'a Suriye aracılığı ile geldiğini, İran'da 12 ve 13. yüzyılda farklı renklerle birlikte yapılan sıraltı uygulamalarla birlikte ortaya çıktığını ve gezici ustalar tarafından İran'dan Çin'e getirildiğini ifade etmektedirler (Ölçer, 2018). Safevi ve Çin arasındaki etkileşimler incelendiğinde, İran'ın Çin'den ya da aslında Çin'in İran'dan etkilendiği konusunda bir belirsizlik vardır. Safevi Dönemi mavi-beyaz seramiklerinin en erken örneklerine bakıldığında genellikle kaynak yetersizliği ve materyal eksikliğinden söz edilir.

1.3.1.Mavi-Beyaz Safevi Seramikleri ve Tebriz Üslubu

Yukarıda ifade edilen belirsizliklere ek olarak İran'da görülen en erken mavi-beyaz seramiklerin hangi döneme dahil edileceği konusunda da farklı görüşler mevcuttur. 1501'de Safeviler devleti henüz kurulmuşken Meşhed, Nişabur ve Tebriz Timurlu Hanedanlığı Türkmen Beylikleri tarafından yönetildiğinden kaynaklarda Safevi dönemine ait olan seramiklerin bir kısmı Timur dönemi seramikleri olarak geçer. 15. yüzyıl başında Meşhed ve Nişabur, Timurluların hakimiyet alanında olduğundan bu merkezlerdeki seramik ustalarının yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tebriz'e gittikleri bilinmekte ve seramik atölyelerinin de Erdebil Şeyh Safiyüddin Dergâhı civarında olduğu tahmin edilmektedir (Ölçer, 2018; Golombek, 2014).

Arthur Lane ve Geza Fehervari, geç dönem İlhanlı ve Timurî seramiklerini Safeviler döneminin içinde telakki ederken, Ernst J. Grube, bu dönem seramiklerinin Timur Dönemi çini ve seramik sanatının bir uzantısı olarak geliştiği görüşündedir. Yolande Crowe ise Safevi seramiklerini, Timur ve Osmanlı sarayları için üretilmiş seramiklerle, Çin ve İran seramiklerinin karakteristik etkilerinin birleşmiş olduğu örnekler olarak değerlendirir. Özetle Safevilere ait erken dönem mavi-beyaz seramiklerin kaynağına ulaşılacak istendiğinde

karşılaşılabak olan Timur Dönemi seramikleridir (Ölçer, 2018; Lane, 1971; Fehérvári, 1973; Grube, 1989).

Tüm bunlardan 1370-1505 yılları arasında İran ve çevresinde Safevilerden önce bulunan Timur Dönemi'nde, Çin'in Ming Dönemi seramik formlarının ve motiflerinin kullanılmış, Safevi Dönemi'nin ilk safhalarına kadar başkent Isfahan'da uygulanarak sürdürülmüş olduğu anlaşılır. Timurlu Dönemi'ne ait seramik üretim merkezleri hâlen bilinmemektedir; ancak Meşhed, Herat, Buharave Semerkant gibi Timurlu şehirlerinde, sadece çinilerin değil, seramiklerin de üretilmiş olduğu düşünülür. 15. yüzyıl başlarından itibaren Timurlular ve Çinliler arasındaki ticaret gelişir ve bazı sanat eserleri yoğun bir şekilde İran'a girmeye başlar. Bu eserler arasında Çin'den gelen mavi-beyaz seramikler de bulunmaktadır. Timurlular, başlangıçta Çin seramiklerini taklit etmiş, fakat zamanla bunları kendilerine özgü kompozisyonlarla birleştirmiştir. Bu seramikler kaynaklarda özgün tema üzerine çeşitlemeler veya Timur stilinde mavi-beyaz seramikler olarak yer alır (Ölçer, 2018).

Türkmen üslubu ise, 1460'larda Karakoyunlularla (1351-1469) Şiraz'da oluşmuş, 1515'lere kadar Akkoyunlularla (1340-1514) birlikte Tebriz'de gelişme göstermiştir. Etkisini 16. yüzyıl ortalarına kadar sürdüren Timurlu ve Türkmen üslubuna bağlanan seramikler 15. yüzyıl boyunca İran'da kesintisiz üretilmiştir (Ölçer, 2018).

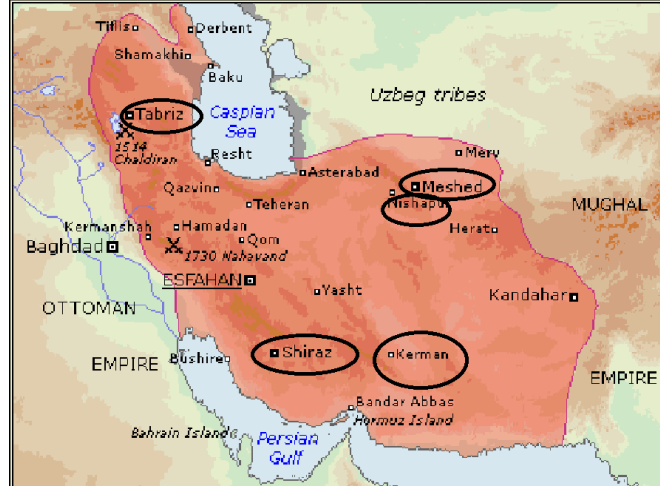
Tebriz'in hem Safeviler'in ilk başkenti olması hem de çini-seramik atölyelerinin aktif olarak çalışması, burada çeşitli tekniklerin gelişmesini ve özellikle mavi-beyaz seramiklerin dekorlarıyla öne çıkmasını sağlamıştır. Yukarıda zikredilen merkezlerde üretilen mavi-beyaz seramiklere bakıldığında, Çin ve Timur etkilerini ortak olarak yansıttığı, fakat merkezler arası bazı üslup farklılıklarının olduğu görülür. Çin seramiklerindeki tabak ve kâselerin iç yüzlerinde bulunan yaprak, çiçek ve tomurcuk gibi bitkisel motifleri doğal duruşlarıyla tasvir edilirken, Meşhed seramiklerinde, asma dalları, perspektifsiz tam karşıdan çizilmiş rozet biçimli stilize çiçek ve yapraklar merkeze simetrik olarak konumlandırılmıştır. Ağız kenarlarında erken Ming Dönemi'nde görülen dalga motiflerinin stilize versiyonları vardır. Dış yüzeylerde genelde bir bezeme bandı, bandın içinde kısa dikey veya oval çizgiler, bazen ince kıvrık dallar ve virgül motifleri mevcuttur. Virgül serilerinin Timur Dönemi seramiklerinde görülen bir süsleme kompozisyonu olarak Meşhed'e özgü olduğu, Meşhed'deki ustalar yoluyla Tebriz'e ulaştığı düşünülür (Ölçer, 2018; Pope, 1981).

Nişabur seramiklerinde, bitkisel düzenlemeler aynı kalırken kobalt pigmenti ve kullanılan bitkilerin yoğunluğu dikkati çeker. Burada hatayı ve lotus çiçekleri çokça kullanılmış, bazen kuş ve geyik motiflerine yer verilmiş, ağız kenarlarına stilize Çin bulutu ve tırtıl olarak ifade edilen süsleme kuşakları görülür. “Hatayî Üslubu” olarak da bilinen kobalt renkte iri çiçeklerin betimlendiği ve merkezî bir düzenleme içinde yer aldığı bu motifler Nişabur için son derece yaygındır. Çin seramiklerinde bolca kullanılan iri hatayî çiçeklerinin tabakların merkezine, tekli, çiftli ve üçlü düzende yerleştirildiği süsleme kompozisyonu Nişabur’dan Tebriz’e götürülerek uzunca bir süre Safevi seramiklerinde kullanılmıştır (Ölçer, 2018). Timurlu sanatındaki “Chinoiserie” etkisi Çin ile İslam dünyası arasında, Tang Hanedanlığı döneminden itibaren (618-907) form ve bezeme olarak etki sürmüş bir okuldur. Çinliler mavi-beyaz seramiklerinde, Müslüman ülkelerin beğendikleri motif ve kompozisyonları kullanarak Chinoiserie üslubunun oluşumuna büyük katkıda bulunmuştur. Timurlu seramik ustaları tarafından canlandırılan bu üslup, İran bölgesinde 14. yüzyıl sonlarına denk gelmektedir. 14. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren birçok ülkeyi etkileyen Chinoiserie üslubu, Çin’de ortaya çıkan karışıklıklara ve farklı ülkelerle olan ihracatının büyük oranda azalmasına rağmen 15. yüzyılın sonuna değin mevcudiyetini devam ettirmiştir (Crowe, 1992). Timur’un egemen olduğu topraklarda bulunan mavi-beyaz seramikler olarak adlandırılan, aslında nerede üretildiği kesin şekilde tespit edilemeyen erken dönem Safevi seramikleri, bölgesel motiflerle Uzak Doğu motiflerinin birleşmiş etkilerini yansıtır. Benzer örnekler bazı yayınlarda Kubachi (Kubaçi) seramikleri olarak kabul edilir. Bunun sebebi de ilk olarak 19. yüzyıl sonlarında Dağıstan’da Kubachi adındaki bir köydeki evlerin duvarlarında dekorasyon amaçlı kullanılan seramik tabakların bulunmasıdır. Ki bu bilgi mavi-beyaz seramiklerin buraya özgülüğünü akla getirir. Mavi-beyaz dışında turkuaz sıraltı siyah dekorlu ve şeffaf renksiz sırlı çok renkli seramik tekniklerinin de bulunduğu Kubachi seramikleri, çok renkli örnekleri dışında Timurlu ve Çin-Ming Dönemi dekorasyonlarına bağlı olarak gelişmiştir. 23 cm taban ve 38 cm ağız çapları ile tipik olan Kubachi mavi-beyaz tabakları, kobalt rengi ve Safevilere özgü bezeme tarzıyla Meşhed ve Nişabur’dan ayrılır. Bunların çoğunun Semerkant, Herat ve Şiraz’da oturan Timurlu ve Türkmen selefleriyle soylu kimseler tarafından toplandığı öne sürülür ve asıl üretim yerinin Tebriz olduğu kabul edilir. Tebriz başta olmak üzere, hamur tahlilleri sonunda ulaşılan Nişabur ve Meşhed şehirleri de Kubachi işi mavi-beyaz seramiklerin üretildiği en önemli diğer merkezlerdir (Ölçer, 2018). Tebriz seramiklerinde 15. yüzyıla kadar Çin’in Hsuan Te dönemi (1426-35) motifleri kullanılmış, bu motifler daha sonra yine Timurlu geleneğini yansıtan çiçek, balık ve kuş gibi hayvan figürlerine bağlı olarak gelişme göstermiştir. Safevilerin erken

döneminde Meşhed, Nişabur ve Tebriz'in iki üslup eğiliminde olduğu görülür. Bu üsluplardan biri Timurlu tarzında çiçek ve hayvan figürleri, diğeryse çağdaş Çin motifleridir. Atölyeler ve ustalar, üslupları ve ana dekorasyon temalarını genellikle birbirleriyle paylaşmışlardır. 15. yüzyıl sonunda tüm atölyeler için en çok kullanılan dekorasyon konuları, iri hatayî çiçekleri ve sarmal dallarla birbirine bağlanan çiçekli kompozisyonlardır. Mavi-beyaz seramiklerin üretim yerleri hakkında fikir verebilen en önemli noktalar, tabakların ağız kenarları ve arka yüzlerinde bulunan dekorasyon ayrıntılarında gizlidir. Örneğin, Nişabur seramiklerinde arka yüzlerde bulunan çift sıra virgül serileri, Tebriz'de birbirini bir düzen içinde takip eden, aralarına küçük çiçek ya da yaprakların çizildiği bitkisel kıvrımlara dönüşür. Meşhed ve Nişabur seramiklerinde, ağız kenarında -çeşitli şekillerde-görülen Çin etkili dalga motifleri, Tebriz'de yerel atölyeler üslubunda helezonik kıvrımlar olarak görülür. Mavi-beyaz seramikler arasındaki dekor farklılıkları üretim yerlerini tahminde rehberdir fakat formlar için aynı durum söylenemez. Adı geçen merkezler ve atölyeler bu dönemde kendi özgün formlarını oluşturmuş sayılmazlar. Çoğu erken Ming Dönemi seramik tabak ve kâse formlarına dayanır. Genel olarak bakıldığında, tabakların dış yüzeyinin 3/2'sini kaplayacak şekilde süslemeler bulunur. Tebriz üretimlerinde süsleme bordürleri arka yüzlerde 3/1 oranında yer alır.

16. yüzyılda Safevilerin ürettikleri mavi-beyaz seramiklerde üretim yerleri dikkate alınarak yapılan hamur analizlerine göre Meşhed seramikleri %60 kuvars içerikli, az miktarda ot ve sır katkılı, açık gri renkte, gevşek bir yapıya sahiptir. Nişabur seramikleri %50 kuvars içerikli, az miktarda tahıl ve cam katkılı, açık gri renkte homojen bir yapıdadır. Tebriz seramikleri ise fritli hamur grubuna dahil edilir. Kuvars, volkanik kayaç ve feldspat katkılı homojen hamur yapılarıyla Nişabur ve Meşhed hamurlarından daha kalitelidir. Tebriz hamurları İran ve çevresi dışında Anadolu, Suriye ve Kafkasya'da bulunan hamurlarla yakın ilişki içindedir (Ölçer, 2018; Mason, 2014; Mason ve Golombek, 2003). 17. yüzyılda Safeviler çeşitli nedenlerle değişen ticari ve siyasi ortamdaki olumlu yönde etkilenecek hem üretim merkezlerini Kirman, Şiraz, Yezd ve Meşhed gibi şehirlere taşımış hem de tüm bu zengin seramik geleneğinden istifade ederek kendi üsluplarını ve Safevi seramiklerinin altın çağını yansıtan mavi-beyaz seramikleri üretmeye devam etmişlerdir (Resim 1).

Resim 1. Safeviler dönemindeki öne çıkan seramik merkezleri (Url 1)

1.4. Seladonlar

Mavi-beyaz seramikler gibi 14. yüzyıldan itibaren ihraç ürünü olarak son derece yaygın olan ve çokça rağbet gören başka bir grup seladonlar da müzenin koleksiyonunda önemli bir yer tutmaktadır. Seladon olarak adlandırılan yeşil sırlı çömlekler Güney Doğu Çin'in Lung-çuan bölgesinde üretilmiş ve 13. yüzyıldan itibaren Güney Doğu Asya, Hindistan ve Yakın Doğu'ya ihraç edilmiştir. Seladon hamuru fırınlanınca beyaz değil gri olmaktadır. Demir oksit içeren feldspatlı sır fırımlandığı zaman karakteristik rengi olan grimsi yeşile dönüşür. Sırsız yerler ki genelde zemindeki gayri muntazam halkadır, kildeki demire göre parlak turuncumsu kırmızı bir renk alır. En yaygın seladon tipleri kenarları bazen düz, bazen dalgalı büyük tabaklar çeşitli büyüklükteki kâseler ve küplerdir.

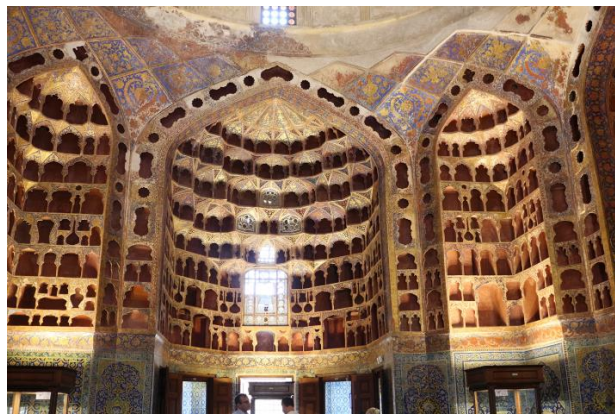
Çin üretimi olan seladonların kökü Yue çömlekçilik geleneğine dayanıyordu. Bunlar, Tang Hanedanlığı döneminde (MS. 618-906) büyük miktarlarda üretiliyor ve Hindistan, Körfez ülkeleri ve Mısır'a ihraç ediliyordu. Lung-çuan seladonları, Song Hanedanlığı döneminden itibaren Uzak ve Yakındoğu'da, Hindistan'da büyük rağbet görmeye başladı (Carswell, 1995).

15. yüzyılda seladonların üretimi düşse de yine mavi-beyaz porselenlerin desenlerini yansıtarak mevcudiyetlerini sürdürdüler. Seladonlar genelde çizi, kakma ya da kalıp yöntemleriyle çoğunlukla stilize çiçekler, hayvan figürleri ve soyut desenlerle bezenmiştir. Bazı eserlerde sır altında Çin karakterinde yazı ve amblemler yanında diplerinde Arapça yazılar, amblem ya da işaretlere rastlanır.

2.Erdebil Şeyh Safiyüddin Dergâhı Çinihânesi Seramik Porselen Koleksiyonu

Tebriz Azerbaycan Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan mavi-beyaz porselenler ve seladonlar Erdebil'deki Şeyh Safiyüddin Dergâhı Çinihânesi'nden getirilmiştir. Safevi Şahı Şah I. Abbas, 1611'de kendi porselen koleksiyonunu Hazar Denizi kıyısında yer alan Erdebil'deki Şeyh Safiyüddin Dergâhı'na bağışlamıştı. Bu koleksiyon için nişlerle çevrili özel bir mekân tasarlatmış ve porselenleri bu nişlerin içinde muhafaza etmiştir.

Külliyenin başlangıçta bağlantısız olan, ancak şimdi Dârülhuffâz'a bağlanan bir birimi olan Çinihâne Şah I. Abbas tarafından Dârülhuffâz'ın içini yenileme onarımı esnasında özel olarak düzenlenmiştir (Resim 2). Çinihâne içine orijinal yapıyı kaplayan bir alçı kalıp, güzel bir şekilde oyulmuş ve ahşap bir kabuk yerleştirilmiştir (Resim 3). Burası bir dergâhın ibadet mekânlarından daha çok bir saray için altınla kaplanmış ve süslenmiş bir bölümü andırır. Böylece dergâhın Çinihâne kısmı Şah'ın kitap ve değerli eşyalarını, porselen koleksiyonunu içinde barındıran Safevîlerin saray koleksiyonunun korunduğu yere dönüştü. Çini objeler, çini tabaklar ve diğer mutfak eşyaları gibi cam ve porselen, kâse, tabak vb. eşyalarla kraliyet saraylarında yer alan koleksiyonlara benzer bir koleksiyon sunmaktadır. Ayrıca Şah Abbas bu eser ve içindekilerle, sanat eserlerini toplayan ve sanat atölyelerinden destek veren şah cömertliğine vurgu yapmıştır. Fakat bu koleksiyonun büyük bir kısmı 1828 yılında Rusların şehri işgali sırasında St. Petersburg'a götürülmüştür. Eski dönem fotoğraflarından anlaşıldığı kadarı ile bu koleksiyon şimdiye ulaşanlardan çok daha zengin olmalıdır. Şah Abbas tarafından Çinihâne'de biriktirilen 1.162 porselenin 805'i bugüne ulaşmıştır. Bunların dörtte üçünden fazlası mavi-beyaz, 80'i beyaz eser, 58 seladon, bir avuç çok renkli ve tek renkli eşya olarak tanımlanmıştır (Resim 4) (Ersay Yüksel, 2020; Rizvi, 2002).

Resim 2, 3: Erdebil Şeyh Safiyüddin (ö. 1334) Dergâhı'nda Şah I. Abbas'ın yenilediği Çinihâne'nin dıştan ve içten görünümü (Ayşe Ersay Yüksel, 2019).

Resim 4: Celeddin Muhammed Münecim Yezdi'nin Tarih el-Abbasi kitabında kaydettiği 11 Ağustos-8 Eylül 1611 tarihleri arasında Şah Abbas tarafından Şeyh Safiyüddin Dergâhına adanmış porselenlerin listesi. (J. A. Pope, 1956, s.10).

Bu koleksiyonun büyük bir kısmı Tahran Ulusal Müzesi'ne nakledilmiştir. Bununla birlikte Tebriz Azerbaycan Müzesi Koleksiyonu'nda yer alan seramiklerin katalog kayıtlarına göre buradaki koleksiyon da Erdebil'den getirilmiştir.

4. Katalog

Bu bölümde Tebriz Azerbaycan Müzesi'nde yer alan Safevi dönemine ait 17 adet mavi-beyaz, 3 adet sıraltı çok renkli seramik, 5 adet seladon ve 2 adet düz beyaz toplamda 27 adet sıraltı seramiklerden seçilen örnek eserler form, kompozisyon seması, motif detayları ve renklendirme programları açısından incelenmiştir. Makale katalogunda yapılan seçki ilgili müzede yer alan Safevi dönemi seramiklerinin çeşitliliğini yansıtması açısından farklı örneklerin mevcudiyetini belgelenmiştir. Müzede yer alan Safevi dönemine ait tüm seramiklere yer vermek bu makalenin sınırları ve amacını aşacaktır. Bununla birlikte makalede yer verilen seramikler Safevi dönemine dair önemli bir veri zenginliği ve çeşitliliği sunacak, özgün örnek olabilecek eserlerden seçilmiştir.

Katalogda yer alan tüm fotoğraflar araştırma izni ile Tebriz Azerbaycan Müzesi Koleksiyonu'ndan tarafımızdan bizzat alınmıştır.

4.1.Form: Sıraltı mavi dekorlu seramik kâse

Boyutlar: Yükseklik: 9,5 cm, çap: 19,3 cm, kalınlık: 3 cm

Müze Envanter Numarası: 8159

Tarih: 16. yy., Safeviler, Erdebil

Kâse kavisli kenarlı olup halka ayağın dibi sırsız bırakılmıştır. Sırsız taban ince hamurlu demir kırmızısı rengine sahiptir. Kobalt mavi renkle bezenmiş kâsenin ağız kenarında iki sıra düz bir halka mevcuttur. Kâsenin iç kenarı düz olup dipte tek sıra halka içinde merkezde bir hatai ve onun çevresinde de yapraklardan oluşan bir kompozisyona sahiptir. Kâsenin dış yüzünde ağız kenarı ve dipte tek halka arası tamamen kâsenin merkezinde yer alan çiçek motifi ile ona bağlı kıvrık dallarla kuşatılmıştır. Taban kısmının hemen üstüne kırmızı ile:

بنده شاه ولایت عباس وقف بر آستان شاه صفی نمود

Vagf bar āstāna šāh Safi namūd bandeye šāh-e velāyet Abbās yazılmıştır.

Bu, eserlerin Şah Abbas'ın hizmetkarı olduğunu söylediği Şeyh Safiyüddin Vakfı'na ait olduğunu gösteren bir yazıttır. Bu mühür bu koleksiyondaki mavi-beyaz eserlerin büyük bir kısmında görülmektedir.

4.2.Form: Sıralı mavi dekorlu seramik tabak

Boyutlar: Yükseklik: 6,8 cm, çap: 34,1 cm, kalınlık: 7 cm

Müze Envanter Numarası: 8166

Tarih: 16. yy., Safeviler, Erdebil

Düz dışa eğik ağızlı, yuvarlak kenarlı tabağın eğimli halkalı ayağının zemini sırsız ve süslemesizdir. Kobalt mavisi bezemeli ağız kenarında bir halka sırasında bulut desenleri yer alır. Bu halka sırasıyla tabağın merkezindeki dairenin arası şakayık, kıvrımlı dal ve yapraklardan oluşan bitkisel bir motifle kuşatılmıştır. Tabağın merkezinde kıvrımlı dallarla birbirine bağlanmış lotus buketleri yer alır. Bu kısım çift halka içine alınmıştır. Tabağın dış yüzünde çift sıra halkanın içinde helezonik kıvrımlı dallarla kuşatılmış bir süsleme bordürü

mevcuttur. Bu bordürün altında tabağın merkezinin etrafında yer alan şakayık ve kıvrık dallarla kuşatılmış desen tekrar edilmiştir. Tabağın halka ayağının hemen üstünde iki sıra halkanın arasında iç içe geçmiş helezonik bir zencerek benzeri kuşak vardır. Bu tabakta da bir önceki kâsede olduğu gibi Şah Abbas'ın vakıfname örneklerinden biri, seramik üzerine sır içine oyulmuş ve üzerine kırmızı pigmentle işlenmiştir.

4.3.Form: Sıralı mavi dekorlu seramik tabak

Boyutlar: Yükseklik: 8 cm, çap: 45,5 cm, kalınlık: 6 cm

Müze Envanter Numarası: 8176

Tarih: 16. yy., Safeviler, Erdebil

Koyu kobalt mavisi renkli tabağın hafif eğimi düz ağız kenarı bulut motifleri ile kaplanmıştır. Bunun ardında çift sıra kuşak arasında ince düz bir friz yer alır. Frizden sonra tabağın merkezine kadar giden bir lotus ve kıvrımlı yaprak kompozisyonu görülür. Yine merkezin etrafını oluşturan iki sıra frizin içi boş bırakılmış, bu friz bir anlamda merkezdeki kompozisyona çerçeve olmuştur. Tabağın merkezinde büyük bir balık figürü onun etrafında ise

koyu kobalttan su bitkilerini andıran otlar ve benek motifleri yer alır. Tabağın dışında iç yüzeydeki gibi lotus ve kıvrık dal, yaprak kompozisyonu vardır. Tabağın dibine yakın yerde kırmızı ile yazılan vakfiye kaydının çoğu kısmı silinmiştir.

Bu eser balık figürü ile dikkat çekmekte olup balık, hem Safeviler için astrolojik anlamlar taşımış hem de Çin porselenlerinde de bolluk sembolü olarak kullanılmıştır. Balıklar genellikle buldukları kompozisyonlara bağlı olarak gövdeleri pullu biçimde, doğal ortamlarda, su içinde yüzer şekilde, boşlukta, bitkisel düzenlemeler içinde ya da dalga motifleri arasında resmedilmişlerdir (Ölçer, 2018, s. 287). Bu özellikler aynı dönemde üretilen hem Safevi hem de Çin seramiklerinde aynen izlenir. Yalnızca Çin seramiklerindeki balıklarda sırt yüzgeçleri detaylı olarak verilmiş ve gerçeğe oldukça yakın bir anlayışla oluşturulmuştur. Burada ise daha stilize bir çizim vardır.

4.4.Form: Şeffaf renksiz sıraltı çok renkli kâse

Boyutlar: Yükseklik: 8,9 cm, çap: 18,9 cm, kalınlık: 2 cm

Müze Envanter Numarası: 8164

Tarih: 16. yy., Safeviler, Erdebil

Kavisli ve dışa dönük ağız kenarlı kâse kırmızı, lacivert ve yeşil renklerden oluşmaktadır. İç ağız kenarında iki sıra mavi frizle çerçeve belirlenmiş olup kâsenin merkezinde kırmızı bir balık figürü yer alır. Bu figürün etrafında deniz dalgalarını andıran bir dairesel bir daire kuşağı vardır. Bu kuşağın etrafında kâsenin içinde yeşil renkle yapraklar çizilmiş bazı yaprakların etrafına kırmızı, turuncu renklerde küçük desenler çizilmiştir. Kâsenin arka yüzeyi ağız ve dip kısmından mavi çerçeveler içine alınmıştır. Kâse dibe kadar mavi ve kırmızı dalga motifleri ile kuşatılmış bu motifler arasında kalan dört bölgeye yüzen dört kırmızı balık figürü çizilmiştir. Bu balık figürleri kâsenin merkezindeki balıkla aynıdır ve muhtemelen deniz levreği ailesinden bir balıktır. Sadece kâsenin dışındaki balıklarda kahverengi bir renk pigmenti vardır. Ayrıca diğer tabaklarda olduğu gibi bu kâsede de kırmızı ile yazılan vakfiye kaydının çoğu kısmı silinmiştir.

Kâsenin tabanında çift halka içinde Çince harf ve işaretler yer alır.

4.5.Form: Şeffaf renksiz sıraltı çok renkli porselen tabak

Boyutlar: Yükseklik: 4,5 cm, çap: 19,8 cm, kalınlık: 3 cm

Müze Envanter Numarası: 8154

Tarih: 16. yy. Safeviler, Erdebil

Hafif dışa eğik ağızlı tabağın eğimli halka ayakları ve oyuklu dipleri de sırlıdır. Kırmızı, beyaz, sarı ve yeşil renklerden oluşan beyaz zeminli tabak ağız kenarında çift sıra halka ve merkezde yine çift sıra kırmızı iki halka ile kuşatılmıştır. Tabağın merkezi dışında iç yüzeyinde bir süsleme yoktur. Merkezde ağaçlar içinde stilize bir kaya, meyve (şeftali?) ağacı ve kırmızı, sarı ve yeşil emayelerden yapılmış kelebekler mevcuttur. Bu tasarım tabağın dışında dibe kadar tekrar edilir. Ayrıca diğer tabaklarda olduğu gibi bu kâsede de kırmızı ile yazılan vakfiye kaydının çoğu kısmı silinmiştir.

4.6.Form: Sıraltı mavi dekorlu seramik gülabdan

Boyutlar: Yükseklik: 24,5 cm, çap: 11,7 cm, kalınlık: 4 cm

Müze Envanter Numarası: 7178

Tarih: 16. yy. Safeviler, Erdebil

Küresel gövdeli, silindir boyunlu, yuvarlak ağız kenarlı kobalt mavisi tonlarında bezeli bir şişedir. Gövdede şakayık ve kıvrık dallarla kuşatılmış süsleme boyuna kadar yüzeyi kaplar. Şişenin boyuna geçen kısmında ise dalgaları andıran bir kuşak yer alır. Bu kuşağın üstü de gövdedeki gibi şakayık ve kıvrık dallarla kuşatılmıştır. Boyundaki motif ise üste doğru uzanan yapraklar ağız kısmına uzanacak şekilde dikey formda çizilmiştir. Şişenin dip kısmında haçvari formda bir marka şeklinde işaret çift halkanın içine alınarak belirginleştirilmiştir.

4.7.Form: Sıralı mavi dekorlu seramik tabak

Boyutlar: Yükseklik: 8,8 cm, çap: 44 cm, kalınlık: 4 cm

Müze Envanter Numarası: 8175

Tarih: 16. yy. Safeviler, Erdebil

Dokuz çentikli dalgalı kenarlı büyük tabak beyaz zemin üzerine kobalt mavisi kullanılarak desenlenmiştir. Tabağın iç kenarında kalıptan çıkma dokuz büyük, dokuz küçük radyal panel yer alır. Bu panellerde çiçek veya meyve dalları ile kuşlar yer alırken, küçük panellerde altlarında ve üstlerinde beşer benek olan daireler ile baklava formu motifler vardır. Bunların kenarlarında balık pulu ve baklava desenli panolar görülür.

Merkezdeki manzara yarım madalyonlara ayrılmış benzer desenli panolardan oluşan sekiz kıvrımlı bir çerçeve içinde verilmiştir. Merkezde resmedilen sahnede ağaçlar, bitkiler, kayalar, bulutlar ve sudan oluşan bir doğa manzarası bulunur. Manzaranın ortasında biri ayakta biri yatar vaziyette iki geyik resmi dikkati çeker.

Tabağın dış yüzeyinde kenar kısmı dokuz bölmeye ayrılmış olup her bir bölmede Çin seramik desenlerinden alınan soyut çizimler vardır. Dış yüzeyin tabana kadar uzanan kısmında iki yönde uzanan bir ağaç dalı ve onun üzerine konan kuş figürlü bir desen yer alır. Bu bölümde koleksiyondaki diğer eserlerde olduğu gibi Şah Abbas'ın vakıfname örneklerinden biri, seramik üzerine sır içine oyulmuş ve üzerine kırmızı pigmentle işlenmiştir. Tabağın zemin kısmı sırsız bırakılmıştır.

4.8.Form: Sıraltı mavi dekorlu seramik vazı

Boyutlar: Yükseklik: 42 cm, çap: 21,5 cm, kalınlık: 1,5 cm

Müze Envanter Numarası: 7145

Tarih: 16. yy. Safeviler, Erdebil

Tamamıyla beyaz zemin üzerine kobalt mavisiyle renklendirilmiş gövdenin üst kısmında bombe yapıp ağız kısmında daralarak sonlanmaktadır. Vazo ağız, boyun ve gövde olmak üzere üç ana bölüme ayrılarak süslenmiştir. Ağızın hemen altında iki sıra buluttan oluşan frizden sonra yönü aşağıya doğru uzanan dört büyük palmet görülür. Palmetlerin içleri yoğun kıvrık dallarla doldurulmuştur. Palmetlerin tam ortasında ise kanatlarını açmış büyük bir kuş arkadan ve başı aşağı doğru resmedilmiştir. Bu dört palmetin arasında çiçek buketi bezemeleri bulunur. Bu bölümün hemen altında dört yapraklı bir çiçeği andıran motifin yan yana sıralandığı bir friz kuşağından sonra en geniş ve ana bölümde büyük lotus çiçekleri ile kıvrık dal kompozisyonu bulunur. En alt bölüme geçiş ağızın hemen altındaki bulutu andıran friz kuşağı ile yapılır. Vazonun dibine kadar uzanan bu bölümde sekiz adet ayrı panel oluşturulmuş bunun içine ise sarkık bulutları andıran şekiller çizilmiştir. Vazonun dibi sırsızdır.

- 4.9.Form:** Şeffaf renksiz sıraltı beyaz seramik tabak
Boyutlar: Yükseklik: 6,4 cm, çap: 34 cm, kalınlık: 5 cm
Müze Envanter Numarası: 8165
Tarih: 16. yy. Safeviler, Erdebil

Düz beyaz renkli, desensiz tabağın ağız kenarı yassıdır. Ayrıca ağzın uçları dışa dönük olarak tasarlanmıştır ve tabağın dip kısmı geniştir. Ağız kenarının iç kısmında, merkezde ve tabağın dış yüzünde hiçbir süsleme yoktur. Tabağın dip kısmı sırsız bırakılmıştır. Şah Abbas'ın vakıfname örneklerinden biri, diğer eserlere benzer şekilde seramik üzerine sır içine oyulmuş ve üzerine kırmızı pigmentle işlenmiştir.

- 4.10.Form:** Şeffaf renksiz sıraltı beyaz seramik kâse
Boyutlar: Yükseklik: 9,2 cm, çap: 19,9 cm, kalınlık: 2 cm
Müze Envanter Numarası: 8160
Tarih: 16. yy. Safeviler, Erdebil

Düz beyaz renkli, desensiz kâsenin ağız kenarı hafifçe dışa dönük olup halka ayağın dibi sırsızdır. Kâsenin dibinde altı harfli Çince marka adını belirten bir yazı/sembol, kobalt mavisi çift halka içine alınmıştır. Şah Abbas'ın vakıfname örneklerinden biri, seramik üzerine sır içine oyulmuş ve üzerine kırmızı pigmentle işlenmiş olup bunun dışında Kâsenin içinde ve dışında hiçbir süsleme vs. bulunmaz.

4.11.Form: Seladon tabak

Boyutlar: Yükseklik: 9, 8 cm, çap: 43,1 cm, kalınlık: 11 cm

Müze Envanter Numarası: 7077

Tarih: 16. yy. Safeviler, Erdebil

Seladon yeşili sırlı dışa doğru kıvrık ağız kenarlı, iç kenarı düz tabağın tabanında belirsiz halkalı süslemeler görülür. Kenarlarda ve zeminde kazıma bitkisel süsleme, dalgalı yapraklı bordür ile merkezde hafifçe kazınmış büyük bir şakayık ve tomurcuktan oluşan süsleme vardır. Tabağın dış yüzü düzdür. Halka ayağın dibi ve içi pişme sonucu turuncu hale gelmiştir.

Sonuç

Erdebil Şeyh Safiyüddin Dergahı'na Şah I. Abbas tarafından bağışlanan seramiklerden bir kısmı günümüzde Tebriz Azerbaycan Müzesi'ne getirilmiştir. Toplamda otuza yakın sayıdaki bu koleksiyonda form ve işlev olarak sürahiler, ibrikler, şişeler, gülabdanlar, vazolar, tabaklar, derin kaplar (kâse /çanak) ve küpler mevcuttur. Bu eserler süsleme teknikleri açısından çeşitlilik gösterirken koleksiyonda en çok sırasıyla mavi-beyaz, sıraltı çok renkli seramikler, seladonlar ve sıraltı beyaz seramikler öne çıkar. Dönemin yaygın dekoratif motiflerinden bazılarını gösteren bu seramiklerde bitkisel ve figüratif süsleme yaygınken yazı ve geometrik süsleme öğeleri de az da olsa yer almamaktadır. Farklı türlerdeki seramiklerde merkez kompozisyon şemalarında, lotus, hatayi (şakayık) motifleriyle, kıvrımlı dallarla birbirine bağlanan çiçekler, buketler ve çelenk düzeninde gruplandırılmış çeşitli çiçek motifleriyle bezenmiştir. Bitkisel düzenlemeler dışında, stilize balık ve kuş gibi hayvansal figürlere de yer verilmiştir. Seramiklerin desen kurularında sürekli tekrarlayan belli kompozisyon şemaları yerine desenin alanına ve eserin türüne göre farklı, özgün tasarımlar görülür. Bu durum Erdebil menşeli Safevi seramiklerinin tasarım açısından zengin repertuara ve çeşitliliğe sahip olduğuna işaret eder. Öyle ki bu dönemdeki Safevi seramikleri bu konuda en önemli üretim merkezlerinden Çin ile yarışır duruma gelmiştir (Afshar, 2020; Savory, 2007). Yükseklikleri, çapları, kaide biçimleri, ağız formları gibi seramik eserler arasındaki farklılıklar çeşitli atölyelerde zengin üretimlerin yapılmasına bağlanabilir. Mavi-beyaz tasarımlarının renk şemalarını incelediğimizde, genelde beyaz zemin üzerine kobalt mavisini kullanılarak bezemelerin yapıldığı, renkli sırda mavi, kırmızı, yeşil ve turuncunun kullanıldığını, seladonlarda zeytin yeşili ve kahverengi, beyaz tonları tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

Tebriz seramiklerinde 15. yüzyıla kadar Çin'in Hsuan Te dönemi (1426-35) motifleri kullanılmış, bu motifler daha sonra yine Timurlu geleneğini yansıtan çiçek, balık ve kuş gibi hayvan figürlerine bağlı olarak gelişme göstermiştir. Safevilerin erken döneminde Meşhed, Nişabur ve Tebriz'in iki üslup eğiliminde olduğu görülür. Bu üsluplardan biri Timurlu tarzında çiçek ve hayvan figürleri, diğeryse çağdaş Çin motifleridir. Atölyeler ve ustalar, üslupları ve ana dekorasyon temalarını genellikle birlikte, özgün bir içerikle kullanmışlardır. 15. yüzyıl sonunda tüm atölyeler için en çok kullanılan dekorasyon konuları, iri hatayî çiçekleri ve sarmal dallarla birbirine bağlanan çiçekli kompozisyonlardır. Mavi-beyaz seramiklerin üretim yerleri hakkında fikir verebilen en önemli noktalar, tabakların ağız kenarları ve arka yüzlerinde bulunan dekorasyon ayrıntılarında gizlidir. Örneğin, Nişabur seramiklerinde arka yüzlerde bulunan çift sıra virgül serileri, Tebriz'de birbirini bir düzen içinde takip eden, aralarına küçük

çiçek ya da yaprakların çizildiği bitkisel kıvrımlara dönüşür. Meşhed ve Nişabur seramiklerinde, ağız kenarında -çeşitli şekillerde olmakla birlikte görülen Çin etkili dalga motifleri, Tebriz’de yerel atölyeler üslubunda helezonik kıvrımlar olarak görülür. Mavi-beyaz seramikler arasındaki dekor farklılıkları üretim yerlerini tahminde rehberdir fakat formlar için aynı durum söylenemez. Adı geçen merkezler ve atölyeler bu dönemde kendi yerel formlarını oluşturmuş sayılmazlar. Çoğunun kökeni erken Ming Dönemi seramik tabak ve kâse formlarına dayanır. Genel olarak bakıldığında, tabakların dış yüzeyinin 3/2’sini kaplayacak şekilde süslemeler dikkati çeker. Tebriz üretimlerinde süsleme bordürleri arka yüzlerde 3/1 oranında yer alır.

Safevilerin erken döneminde Meşhed, Nişabur ve Tebriz’in üsluplarından olan Timurlu tarzında çiçek ve hayvan figürleri ile çağdaş Çin motifleri bu koleksiyonda sıkça görülür. 16. yüzyıla gelindiğinde en çok kullanılan dekorasyon motiflerini ve figürleri içeren Tebriz üretimleri makalemizdeki koleksiyonun ortaya çıkışının ana kaynağıdır.

Makalede incelenen eserler dahil Erdebil’den gelen Safevi seramiklerinin kompozisyonlarının belirlenmesinde ve kurgulanmasında Çin örneklerinin etkisi görülür. Fakat kompozisyon şemalarının oluşumunda Safevili sanatçıların belirleyiciliği anlaşılır. Netice olarak, Safevi dönemi seramiklerinde erken örneklerde Çin modellerinden teknik alıntılar yapan sanatçıların desen ve renklerin seçiminde özgürce karar verdikleri, eserlere kattıkları yorumlarla Çin örneklerinden farklı özgün tasarım arayışları içerisine girdikleri makalenin konusu olan koleksiyondaki eserler için de geçerli olmak üzere açıkça söylenebilir.

Kaynaklar

- Afshar, V. (2020). Safavid ceramics through the eyes of European travellers. *Journal of Arts*, 3(2), 85-96.
- Crowe, Y. (1992). Some Timurid designs and their far eastern connections. (Ed. Lisa Golombek, Maria Subtelny), *Timurid Art and Culture: Iran and Central Asia in the Fifteenth Century*, Leiden: Brill, 168-178.
- Ersay Yüksel, A. (2020). Tasavvuf sanat ilişkisi bağlamında Şeyh Safiyyüddîn Dergâhı. *İran Çalışmaları Dergisi*, 4 (1), 99-148.
- Fehérvári, G. (1973). *Islamic pottery: A study based on barlow collection*. Faber &Faber.
- Golombek, L. (2003). The safavid ceramic industry at Kirman. *JSTOR*, 41, 253-270.
- ....., (2014). *Dominant fashions and distinctive styles, persian pottery in the first global age the sixteen and seventeen centuries*. 2, The Royal Ontario Museum, 57-123.
- Golombek, L., Mason, M. R., Proctor, P., Reilly, E. (2014). *Persian pottery in the first global age the sixteenth and seventeenth centuries*. The Royal Ontario Museum.
- Grube, E. J. (1989). Notes on the decorativ arts of the Timurid period. *Islamic Art*, 3, 175-208.
- Gürkan Anar, A. D. (2017). Safevi şahlarının baniliği üzerine bir değerlendirme. *İran Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 117-143.
- Koçak, Ş. (2009). *Jingdezhen'de porselen yapımı ve Çin porselen surları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Lane, A. (1971). Persia: The Safavid period (1502-1722) and later. *Later Islamic Pottery Persia, Syria, Egypt, Turkey*, Faber&Faber, 68-102.
- Mason, R., Golombek, L. (2003). Petrography of Iranian Safavid ceramics. *Journal of Archaeological Science*, 30, 251-261.
- Ölçer, S. (2018). 15 ve 16. yüzyıl mavi-beyaz seramikleri: Osmanlı, Safevi ve Çin hanedanlığı örneklerinin üslup bağlamında karşılaştırılması. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVII, 265-301.
- Pope, J. A. (1956). *Chinese porcelains from the Ardebil shrine*. Smithsonian Institue Freer Gallery of Art.
- ..... (1981). *Chinese porcelains from the Ardebil shrine*. Reprinted for Sotheby Parke-Bernet Publications.

Rizvi, K. (2002). The imperial setting: shah Abbas at the Safavid shrine of shaykh Safi in Ardabil. Sheila Canby (ed.), *Safavid Art and Architecture* (s. 9-15).

Savory, R. (2007). *Iran under the Safavids*. Cambridge University Press.

Url 1: <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=8034>.

Wood, N. (1999). *Chinese glazes their origins, chemistry and recreation*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, USA; A & C Black, London, Great Britain.